

Uğur Kökden'in Üç Deneme Kitabındaki "Öğrenilen Kent Olgusu"

Özge ZEHNİ

Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Mersin

*Sorumlu Yazar

bbebeqq_88@hotmail.com

ÖZET

Bu bildiriye, Uğur Kökden'in *Anı Kentler, Seslerin Resmi, Tiksinti Çağı* adlı kitaplarından hareketle "Öğrenilen Kent" alt başlığında yazarın kente bakış açısı, kent olgusu ve yazar tavrı üzerinde durulmuş; bu hususlara dayanarak destekleyici metinlerle çıkarımlar yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle, denemelerde yazarın düşüncelerini ve olayları aktarırken kenti vurgulayışı, bunu neye dayanarak yaptığı ve denemelerin diğer yazı türleriyle benzerliği değerlendirilmiştir. Sonrasında, denemelerdeki kenti tanıtan ve okura öğreten unsurlar nedeniyle "Öğrenilen Kent" başlığı altında, kentin en ince ayrıntısına kadar nasıl yansıtıldığı, kitaplardan alıntılarla desteklenerek anlatılmıştır.

Sonuç olarak Uğur Kökden'in incelenen -üç kitapta da- kenti her yönüyle, sanatsal üslubunu kaybetmeden, okura başarılı bir şekilde aktardığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uğur Kökden, Kent, Öğrenilen Kent, Deneme, Yazı Türleri.

ABSTRACT

In this paper, in the light of Uğur Kökden's books, *Anı Kentler, Seslerin Resmi, Tiksinti Çağı*, under the subtitle "Öğrenilen Kent" it is put emphasis on the writer's point of view to the city, city phenomenon and the manner of writer. On the basis of those points, the deductions are made with supporting texts.

In the paper, that the writer emphasizes the city while telling the incidences and the writer's thoughts in the trial and depending on what he does this and the similarity between trials and the other literary genres primarily assessed. Afterwards, Because of the factors which introduces and teaches the city in the trials, under the title of "Öğrenilen Kent", how the city is reflected to the very deep nuance is mentioned by supporting with the quotations from the book.

In conclusion, in three books of Uğur Kökden that is analyzed, it is found out that he successfully transferred the city without losing his artistic manner to the readers.

Key Words: Uğur Kökden, City, Learned City, Trial, Literary Genres

Bu bildiriye, günümüz yazarlarından Uğur Kökden'in kent olgusunu yoğun olarak işlediği *Anı Kentler, Tiksinti Çağı* ve *Seslerin Resmi* adlı deneme kitaplarından yararlanarak; içlerindeki deneme metinlerinin diğer türlerle benzerliği, yazarın kente bakış açısı ve bunları söz konusu ederken takındığı tavrı incelenmiş, çıkarımlar yapılmıştır. Ayrıca denemelerde kenti tanıtan ve öğreten unsurların yoğun olarak kullanılması ve yazarın düşünceleri ifade edişinde kent olgusundan yararlanması nedeniyle "Öğrenilen Kent" başlığı altında, kentin en ince ayrıntısına kadar nasıl yansıtıldığı üzerinde durulmuş ve çıkarımlar incelenen üç kitaptan alınan paragraflarla desteklenmiştir.

Yazarın birçok deneme kitabından bu üç kitabın seçilmesinin nedeni, kent olgusunun yoğun bir biçimde incelenmiş olması ve bildirinin sınırları dahilinde ancak bu üç kitabın ele alınabilmesidir.

İncelenen kitapların yazarı Uğur Kökden hakkında kısa bir biyografik bilgi vermek gerekirse şunları söyleyebiliriz: Denemelerinde kentlerin saklı yüzünü ortaya çıkaran

Uğur Kökden, 7 Temmuz 1934 'te Çorum 'da doğar. İTÜ İnşaat Fakültesi'nden mezun olan Kökden, Paris'te proje mühendisliği yapar(1961-1966). Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli kuruluşlarda teknik koordinatör olarak görev alır. Ankara Belediyesi'nde danışmanlık (1976-78), Proje ve Yatırımlar genel müdürlük (1978-79), İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi genel sekterliği(1986-88), Şişli Belediyesi'nde müdür yardımcılığı (1988-89), Beykoz Belediye'sinde danışmanlık görevlerinde bulunur. TYS ve PEN Yazarlar Derneği üyesi, evli ve iki çocuk babası olan Kökden halen *Kitaplık* dergisinde yazılar yazmaktadır (Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C.2, 2001:519).

1966'dan itibaren, yazdığı birçok denemelerini *Yeni Dergi, Papirüs, Soyut, Milliyet Sanat, Yazko Edebiyat, Yeni Düşün, Gösteri, Adam Sanat, Cumhuriyet Kitap, Kitaplık, Sanat Dünyamız* ve *Cogito* dergilerinde yayımlamıştır ve hâlâ da yayımlamaktadır. Değişik coğrafyalarda gerçekleştirilmiş yolculuklardan ürettikleri ile tarih, zaman ve uygarlıklar

üstüne kaleme alınmış değerlendirmelerini burada toplamıştır. Avrupa başta olmak üzere, Ortadoğu, Ön Asya ve Afrika’da birçok geziler gerçekleştirmiştir. Bu geziler ve orada yaşadığı deneyimler neticesinde birçok kitap kaleme almıştır. 1985’teki ilk kitabı *Tiksinti Çağı*’ndan sonra yayımlanmış kitapları şunlardır:

Tiksinti Çağı (1985, 1995), Umut İçin Senfoni (1989), Anı Kentler (1992), Güneş Damlıyor (1993), Seslerin Resmi (1995), Bin Dokuz Yüz’e Veda (1996), Geçmişe Açılan Pencere (1997), Yazının Yedi Rengi (1997), Düşlerin Günbatımı (1999), Uzun Gecenin Tutsakları (2001), Kuğular, Kanallar, Salkımsöğütler (2002), Batı’nın Doğu’daki Yüzü (2003), Zaman Devriyeleri (2003), *İstanbul/Zamana Açılan Kapı* (2005), Doğu Akdeniz Yakından (2008), Lemn Gölü Yalnız (2008), Gece’ye Evet (2009).

Uğur Kökden, yazılarında okuru bilgilendirmenin yanında hiçbir zaman bırakmadığı sanatsal üslubu ve söyleşi niteliğindeki yazılarıyla güçlü bir denemeci kimliğine sahiptir. Yetkin özelliklerine rağmen, *günümüzde pek tanınmaması ve diğer deneme yazarlarından farklı olarak kenti her yönüyle işlemesi bakımından bu bildiride*, onun üç kitabındaki yazar tavrını ve kente bakış açısını ön plana çıkardık. *Çözümlemeli bir yöntemin esas alındığı çalışmamızda ana malzememiz Uğur Kökden’in yayımlanmış üç deneme kitabı olmakla birlikte, deneme türünün özelliklerini ortaya koyan, türü tanımamıza yardımcı olacak, yazarın denemeciliği hakkında doğru yargılara ve tespitlere ulaşmamızı sağlayacak teorik kaynaklardan da büyük ölçüde yararlanılmıştır. Çalışmanın asıl malzemesi olan metinler, *çözümlemeye ve sınıflandırmaya çalışılmış*, bu yöntemle metinlerin içerik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Buradan yola çıkarak çalışmanın içerik planı hazırlanmıştır. İçerik planında denemenin nasıl tür olduğu, diğer türlerle benzerliği; ayrıca denemelerde kenti tanıtan, öğreten unsurların yoğun olarak kullanılması ve yazarın düşünceleri ifade edişinde kent olgusundan yararlanması nedeniyle “Öğrenilen Kent” başlığı altında, bu olgunun ne olduğu, ele alınan üç kitaptaki yoğunluğu ve konuyu hangi üslupla işlediği üzerinde durulmuştur.*

Yazarın kitapları içinden *Anı Kentler*, *Tiksinti Çağı* ve *Seslerin Resmi* kitapları özel olarak seçilmiştir. *Tiksinti Çağı* kitabı, yazarımızın ilk kitabı olması özelliğini taşımasının yanı sıra yazarın duygu, düşünce ve bilgilerini yoğun olarak kent alt yapısıyla okura sunduğu bir kitaptır. *Anı Kentler* kitabında, isminden de anlaşılacağı gibi bünyesinde barındırdığı birçok konuyu kentler üzerinden işlemiştir. *Seslerin Resmi* adlı kitapta da diğer kitaplara benzer özelliklerin bulunması ve onda da kentin çok boyutlu yönleriyle ele alındığının görülmesi neticesinde, bu kitaplar üzerin kent olgusu konusuna eğilmek doğru bulunmuştur.

Deneme

Birçok yazar tarafından tanımlanan deneme türü, kökeni itibariyle Latince “exagium”, “exigere” kelimelerinden gelmiştir. Türkçede önceleri adına “bend”, “tecrübe-i kalemiyye”, “kalem tecrübesi” denilen denemeyi şu şekilde tanımlayabiliriz:

Bir yazarın, herhangi bir konu üzerinde, özel görüş ve düşüncelerini iddiasız kesin kurallara varmaksızın anlattığı eser. Buna kalem tecrübesi de denilebilir ki bu eserler ele alınan konuyu pek öyle derinlemesine incelemeyiz. Deneme yazarı denemeyi yazarken, konu ile ilgili olan kendi duygu

düşüncelerini araştırır, eleştirmesini teklifsiz, samimi bir dille yapar (Karaalioglu, 1983). Bu tanımdan ve diğer kaynaklardaki bilgilerden yola çıkarak, bir düzyazı türü olan denemenin, yazarın gözlemlediği ya da yaşadığı olay, olgu, herhangi bir kavramla ilgili izlenimlerini belli bir plana bağlı kalmayarak; deliller getirip kanıtama yoluna gerek duymadan ve kesin hükümler vermeden; tamamen kişisel görüşüyle, serbestçe yazıya döktüğü, birkaç sayfayı geçmeyen, kısa metinler olduğunu söyleyebiliriz.

Deneme türünün kendine özgü bir dili vardır. Denemelerin üslubu her yazarın kendi şahsi üslubunun özelliklerini taşımasına rağmen umumiyetle yazarın kendi kendisiyle konuşması ortak niteliğini taşır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopesi, C.2, 1977-238).

Denemede edebî dil kullanılır. Anlatım sohbet diliyle olur. Yazar, düşüncelerini kendisiyle konuşuyor veya birisiyle dertleşiyor gibi anlatır. Bu bakımdan anlatımda heyecan cümleleri, yazarın kişiliğine özgü buluşlar ve özgün ifadeler bulunur.

Denemelerde, bilgi aktarmaya yönelik türlerde olduğu gibi düz bir anlatım yoktur. Denemecinin kullandığı dil, günlük konuşma dilidir; ancak bu dile yazar, kendi damgasını vurur.

Batılı edebiyat tarihçilerine göre, 16. yy’da Fransız yazar Michael de Montaigne(1533- 1593)’in ahlaki görüş, gözlem ve deneyimlerini yansıttığı kitabına Les Essais (Denemeler, 1580) adını vermesi, dünya edebiyatında düzyazı türleri arasında yer alan deneme türünün başlangıcını oluşturmuştur.

Türk edebiyatında deneme türünde de roman, öykü, şiir türlerinde olduğu gibi ilk ürünlerin Tanzimat’tan sonra vermeye başlandığı söylenebilir (Gelişim Hachette, .3, s.899).

Cumhuriyetle birlikte deneme türünün de geliştiği ve asıl ürünlerinin yaratılmaya başlandığı görülür. Çünkü yaşanan toplumsal gerçeklik, birtakım kavramlar üzerinde düşünmenin, dogmaları ve düşünceyi kısaltan engelleri aşmanın, düşüncenin sınırlarını genişletmenin yollarını açan bir gerçekliktir. Genç, çağdaş ve yeni Cumhuriyet kendi kültürünü oluşturmaya başlamıştır. Hümanizm, birey, özgür düşünce kavramları kültür yaşamımıza girmiş ve yazında da hemen karşılığını bulmuştur (Özkırımlı, C.2, 1990:356).

Deneme, artık edebiyatımızda bağımsız bir tür haline gelmeye başlamıştır. Deneme türünün hem en özgün hem de ilk önemli örneklerini veren yazarın Nurullah Ataç gibi bir dilci olması da bu gerçeğin kanıtından başka bir şey değildir. Suut Kemal Yetkin, Sabahattin Eyuboğlu, Orhan Burian, Vedat Günyol, Attilâ İlhan, Cemal Süreya, Ceyhan Atuf Kansu, Çetin Altan, Fethi Naci, İlhan Selçuk, Melih Cevdet Anday, Memet Fuat, Nermi Uygur, Oktay Akbal, Oktay Rifat, Akşit Göktürk, Salah Bırsel de bu türde önemli eserleriyle edebiyatımızda yer alan isimlerdir.

1960’lı yıllar da, edebiyatımızın ve denememizin de ufuklarını genişlettiği yıllar olmuştur. Bu dönemin deneme yazarlarından Füsün Akatlı, Onat Kutlar, Uğur Kökden, Adnan Binyazar, Ahmet Cemal, ürünleriyle denemenin ustaları konumundadırlar.

Deneme Yazarı

Deneme yazarı, olay, olgu, durum ve eşyalarda sıradan insanların farkına varamadığı ayrıntıları, dikkat etmediği hususları, incelikleri, olağanın altında yatan olağanüstülükleri

görebilen, hissedebilen, düşüncesiyle ve deneyimleriyle onları okuyucular için ilginç olabilecek şekilde yazıya dökülebilen kişidir. Sıradan insanın “baktığı” şeyi deneme yazarı “görür”. Deneme yazarı yazısını yazarken, bir anlamda kendi kendisiyle diyalog içindedir.

Deneme yazarı üslûpçudur. Çünkü, deneme üslûp gerektiren bir yazı türüdür. Bu anlamda denemeci; ele aldığı konuya temel olan sözcükleri anlamları, ne demek istedikleri, içerikleri kullanımları bakımından izler. Kurduğu dil evreninde sözcüklerin anlamsal bütünlüğünü gözetir, katmanlarına iner, yaşamdaki karşılıklarını ve karşıtlıklarını gösterir. Deneme yazarı, denemesinde kesin yargılara varmayı amaçlamaz, ele aldığı konu üzerinde okurun düşünmesini amaçlar. Denemelerde yaşamı, insanı, insanlar arası ilişkileri, dünyayı ve dünyanın çeşitli görünümünü, coğrafyaları ve tarihi, sanat yapıtlarını, ele alabilecek bir genişliğe sahiptir.

Denemeci kendisiyle konuşuyormuş gibi yazar. Karşısında bir okur olduğunu hiç hesaba katmaz. Denemeci, bizim önümüze kendi beğenilerini, kinlerini, inançlarını, ortaya döken kişidir. Bu iç dökmelerde hiçbir şey bayağı, ya da gülünç görünmez. İşte bu yüzden denemecinin en büyük özelliklerinden biri de onun açık yürekli oluşudur.

Denemenin Diğer Türlerle İlişkisi

• Deneme- Gezi Yazısı

Üzerinde durulması gereken hususlardan biri ise metinlerin diğer düz yazı türleriyle benzerliğidir. Öncelikle gezi türü ve deneme benzerliği üzerine, Uğur Kökden’in üç kitabında hareketle şunları söyleyebiliriz:

Gezi türünde, gezilip görülen yerler karşısında yazarda uyanan duygular ya da etkilenimler anlatılmaktadır. Ancak burada esas olan, yazarda duyguların ya da düşüncelerin oluşmasına neden olan gezilen yerler hakkındaki izlenimlerin aktarılmasıdır. Sadece görülen ve duyulan şeyler anlatılıp hayalden, dogma hiçbir olguya yer verilmez (Mengi, 2001).

Denemede ise yazar, gezilen yerlerden hareketle farklı konulara geçilebilir. Gördüğü yerlerden etkilenimlerini, okurla paylaşırken içe dönük bir tavırla kendini anlatabilir ya da gözlemlerini bilgi ve kültür birikimine bağlı olarak konuyu siyasi, ekonomik ve sosyal boyuta taşıyabilir. Uğur Kökden’in de denemelerinde genel olarak takındığı tutum bu şekildedir:

Arkamda soğuk Zürih kentini bıraktım. Varsın yerinde kalsın! Onu hiçbir zaman aramayacağım. Hele Afrika yolunda, İsviçre’nin hiç mi hiç yeri yok. Tüm zamanların adaleti dışında yaşamış, hoyrat, bencil ve para canlısı İsviçre! (Kökden, 1992: 30).

Yukarıdaki ifadeyle yazar, gezdiği kentin görünümünden daha çok siyasi geçmişi nedeniyle o yeri suçlar bir tavırla kendisinde bıraktığı kötü izlenimleri anlatmaktadır.

Metinler, bir gezi yazısı niteliğiyle başlayıp; yazarın izlenimlerini ve fikirlerini sunmasıyla bir deneme metnine dönüşmektedir. Aşağıdaki paragraf bir gezi yazısı niteliğiyle başlamıştır:

İlerlemiş bir öğle sonu saati. Zoologischer Garten’in arkasından otobüse bindim. Otobüsüm, bir çift katlı. “Batmayan Güneş İmparatorluğu”nun kıvançlı havasını taşımaya bile gene de çekici görünüşü olan bir çift katlı. Hiç yadırganmıyor: Berlin ‘in çizgilerine uymayı bilmiş, renklerine karışmış. Uğultulu mekanik folklorun ayrılmaz bir parçası...(Kökden, 1995a-47).

Fakat metin ilerledikçe yazar kendi izlenimlerini, siyasi konulara da giriş yaparak okurla buluşturur ve deneme metni kimliğine bürünüş burada başlar:

Araba ilerledikçe, düşünceler kadar ilk görüntüler de gerilerde kaldı; savaşın dokunmaktan özellikle kaçtığı yeşil ve ağırbaşlı gölgeler altında yarı saklı, yarı uyuklu burjuva güney mahalleleri artık yok(...)

Çok öteledeyse savaşta ölen Sovyet askerlerinin anısına dikilen Treptow! Oysa, bu anıtın taşları, daha yakın ve küllenmemiş bir geçmişte, Wilhelmsplatz’ın “bin yıl ayakta duracak” mermer başbakanlık binasını meydana getiriyordu. Hepsi, hepsi bunların, geride ve sisler içinde kaldı (Kökden, 1995a: 48).

Örnekte de görüldüğü gibi, gezi yazısı gibi başlayan deneme metinleri bir süre sonra yazarın hisleriyle ve ana temayla birleşip gezi yazısı kimliğinden çıkarılır.

• Deneme- Anı

Denemeye benzeyen yazı türlerinden birisi de anıdır. Uğur Kökden’in kitaplarında da bu özelliği görmekteyiz. Öncelikle anıyı tanımlarsak şunları söyleyebiliriz:

Anı, kişinin bizzat yaşadığı ya da döneminde tanık olduğu, duyduğu olayları, yaşantıları anlatan bir düzyazı türüdür (Solok, 1980: 330).

Anı yazarı hem tanık olduklarını başkalarıyla paylaşır, yaşantıların belleğinde bıraktıklarını paylaşır hem de kendi dönemini, içinde bulunduğu çevreyi anlatır.

Anılarda anlatılanlar doğrudan yazarın yaşamıyla ilgilidir. “Kendini anlatma” deneme türünün de geleneğinde bulunan bir ögedir. Böyle olunca anı türü kimi zaman, denemenin kapsamı içine girmektedir. Ancak iki tür birbirinden ayıran temel fark yine her iki türde yazarın bakış açısıdır.

Anılarda amaç, yazarın yaşantılarının ya da yaşadığı dönemde tanık olduğu olayların okurla paylaşılmasıdır. Bu yönüyle, denemelerde anı parçalarına sıkça rastlanmaktadır. Özellikle paylaşımın amaçlandığı metinlerde anıya başvurulmaktadır. Ancak denemelerde anıların anlatılmasındaki amaç, söylenenlerin desteklenmesi, örneklendirilmesine yöneliktir (Mengi, 2001)

Saddam Hüseyin durgun görünüyor. Başkan yardımcısı, iri gövdesi, uzun boyu, gençliğe özgü gülüşü, çehresine sevimlilik kazandıran dolgun yüzü ve ağır bıyıkları ile gerçek güçlülükte saklamakta.

Artık Afrika’nın ortalarındayız. Kimi kez uzak, yeniden ve kısa bir süre için aydınlanıyor. Herhalde, o sıralarda yükseliyoruz. Afrika güneşinin son ışıkları, uçağımızı göğün yükseklerine doğru belli belirsiz bir biçimde haydalyor.

Bir ara, aşağıda, yorgun Afrika toprağına yağışarak ayakları görünmeyen sonsuz ayaklı bir kırkayak gibi kıvrır kıvrır akan Nijer Irmağı görüldü. Bir yakarış sanki, sabırla, yavaş yavaş denize doğru yürüyor Beklenen ve istenen murada yaklaşırcasına. Sanırım, Afrika’nın ruhu Nijer’de gizli. Afrikalı’nın kutaya ve köklerine sağlığını gösteren bir simge, o kocaman su akıntısı (Kökden, 1991-18).

• Deneme- Eleştiri

Kitaplardaki eleştirel tarzdaki deneme metinlerini değerlendirme hususunda, deneme ve eleştiri benzerliğinden de bahsetmemiz gerekmektedir. Denemenin kimi zaman içerik bağlamında eleştiriye içermesi, kimi zaman da eleştirinin denemenin üslubuna kayması gibi biçim ve içerik özellikleri, iki türü birbirine yaklaştırmaktadır. Bu iki türü ayıran en belirgin fark, her iki metinde yazar tavrına göre

değişen yazarın nesneye bakışıdır. Bir eleştiri metninin söz konusu nesnesi, edebiyat, sanat ya da düşünsel nitelikli bir yapıt, kişi ya da dönemdir ve eleştiri konuya yine bir sanat türünün ışığında bakar. Yazar metinde, edebi bir dönem gibi geniş nitelikli bir nesneye bakarken bile onu ilgili sanat dalının bakış açısıyla sınırlar. Başka bir ifadeyle, bir metnin eleştiri türünün ürünü olabilmesi için temel ölçüt, bir sanat dalının sınırları içerisinde eserini, sanatçının, dönemin, türün, hatta sanat dalının kendi özelliklerinin irdelenmesi, sorgulanması, değerlendirilmesi ve büyük ölçüde yargılanmasıdır.

Denemede de eleştiri için geçerli olan konular yer almakla birlikte, ele alınan nesne yazarın düşün ve imgelem genişliği oranında hemen her yönüyle değerlendirilmeye elverişli bir sınır genişliğine sahiptir. Eleştiride konunun bütününde hâkim olan bir nesne, deneme metninde kimi zaman bir hareket noktası ya da konunun zenginleşmesini sağlayan, çağrışıma dayalı bir ayrıntı olabilir (Mengi, 2001).

Aşağıdaki metinde yazar, eleştirmek istediği konuyu somut bir nesneden yola çıkarak ifade etmiş ve kendi düşüncelerine bağlı olarak değerlendirmiştir. Yazar Almanlar'ın Yahudilere işkence yapmak için oluşturulan toplama kampını gezerken gördüklerini ve bunu sonucunda oluşan hislerini eleştirel bir dille anlatırken, denemenin geniş sınırlarından yararlanıyor. Olayı her yönüyle, yani hem hissi hem de gerçek boyutta değerlendiriyor:

Fakat yararı var mı? Dün ile bugün arasında bir utanç duvarı yükseldi. Üstelik ne beton, ne de soğuk savaş malzemesiyle örülmüş bilinci gölgeleyen yasa boğan ve arınılamayacak bir çamurun yükselttiği bir duvar. Gerçekten, şu karanlık ve duygusuz çatının altında yoğunlaşan somut bir çağ var: tiksinti çağı! Öyle bir dönem ki, onda, insanlar varlıklarının en uç noktalarına kadar yürüdüler. Kişiliğin en aşağı basamağı ile en yüce noktası arasında dokunulmamış tek bölge kalmadı. Vurdumduymazlıklar, uzaklaşmalar, susuşlar, itiraflar, ihbarlar, suçlamalar bir yanda; ötedeysse, isimsiz, vedasız ve mezarlı kahramanlar. Bu iki sınırın arasında çizilmiş sinüs eğrisi, bir bakıma, kahverengi vebaya yakalanmış bir çağın yaşantısı. Tüm Avrupa'nın yazgısı. Ortak ve yadsınamaz dram. Ne var ki, gelişmişler ile ötekiler arasında, vebaya yakalanmak bakımından belirli bir zaman aralığı var.

Plötzensee, tiksinti çağının bir sonucu ve ürünüdür.

Plötzensee vir simgedir. Öncekiler ve sonrakileri birleştiren, tek ve belirli bir tutumun adı konmamış örneği (Kökden, 1995a-51).

- Deneme- Mektup

Deneme- mektup ilişkisini yansıtan örnek *Tiksinti Çağı* adlı kitaptaki "Neruda'ya Ağrı" adlı denemedir. Bu denemenin açık mektup tarzında olduğunu görmekteyiz. Fakat bu metin, açık mektup biçiminde olmasına rağmen denemenin gereklerini içinde bulundurur. Çünkü içeriğinde kişisel öğeler vardır. Mektupta kişisel yaşantılar amaçtır ve bilgilendirme ögesi olarak bulunur. Buna karşın, bu metinde kişisel yaşantılar amaç değil araçtır.

Faşizmin karanlığında boğulan bir bedeni, ardından yazılan bu mektupta, yaşananların ağırlığı ve acısı bütünüyle hissedilmektedir. Metinde her şeye rağmen yitip giden bedenlerin, bir amaç uğruna yok olduğunun farkındalığı belirtilmek amacıyla bu tür araç olarak kullanılmıştır.

- Deneme- Günlük

Kökden'in *Tiksinti Çağı* kitabındaki "Trajik Toprak",

"İspanya Notları", "Garrote Vil", "Tiksinti Çağı", "Acıya Yolculuk" metinleri günlük türüne benzeyen deneme metinleridir. Öğretmeye bağlı, gerçekçi anlatım türlerinden biri olan günlükler, bir kişinin önemli ve kayda değer bulduğu olayları, gözlem, izlenim, duygu, düşünce ve hayallerini günü gününe tarih belirterek anlattığı yazdığı yazı türüdür. Günlükler inandırıcı, içten ve samimidirler ve konuşma diline yakın bir dil kullanılarak yazılırlar. Yazarın kişiliğini, görüşlerini ve ruhsal yapısını yansıtır. Günlük türü bu yönleriyle denemeye benzemektedir. Fakat günlük bilindiği gibi günü gününe yazılan bir yazı türüdür. Deneme de ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu yönüyle deneme ve günlük birbirinden ayrılır.

Kent Olgusu

Genel bir tanımıyla kent, nüfusu belli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşmelere verilen addır. (Ana Britannica, 1993:184)

Yazarlar kenti eserlerinde sıklıkla araç ya da amaç olarak kullanmışlardır. Kimisi gerçekten kenti anlatmış, okura tanıtmış; kimisi ise kentten yola çıkarak kendi düşüncelerini ve hislerini anlatma yolunu tercih etmiştir.

Uğur Kökden açısından akla gelen kent, mutlaka gezilmesi gereken fakat gezerken içinde barındırdığı siyasi, tarihi, sosyal ve kültürel her türlü olayı anlayarak, hissederek ve yaşayarak adımlanması gereken bir yerdir.

Yazarın kitaplarına bakıldığında, "kent-insan-siyasi tarih" ilişkisi üzerinde odaklandığı dikkati çeker. Kenti anlatırken bir süre sonra kentin siyasi geçmişine yer veren yazar, yaşanan olaylardan zarar gören insanları ve onların kendi benliğinde bıraktığı izlenimleri okuruyla paylaşır.

İncelenen üç kitapta yazarın kenti, düşüncelerini ifade etmede bir araç olarak kullandığını görmekteyiz. Bunu yaparken, kenti en ince ayrıntısına kadar kültürü, gelenek görenekleri, sanatı, doğası, tarihi ve insanlarıyla okuruna sunması, tıpkı bir rehber gibi onun elinden tutması ve kenti öğretmesi nedeniyle öğrenilen kent olgusu konusuna değinilmiştir.

Öğrenilen Kent Olgusu

Yazarlar bu mekanı, yani kenti eserlerinde sıklıkla araç ya da amaç olarak kullanmışlardır. Kimisi gerçekten kenti anlatmış, okura tanıtmış; kimisi ise kentten yola çıkarak kendi düşüncelerini ve hislerini anlatma yolunu tercih etmiştir. Deneme yazarlarımızdan Uğur Kökden de kenti, düşüncelerini ve hislerini aktarmak için anlatan bir yazardır. Onun denemelerinde salt amaç kenti tanımak, gezmek değildir. Zaten onun bu tavrı, metnini gezi yazısından ayırır. Yapmaya çalıştığı, hislerini, fikirlerini yansıtırken kentin yaşanmışlığından yararlanmaktır. Aşağıdaki paragrafta bu özelliği görmekteyiz:

İmparatorluklar savaşı doğuyor. Ola ki cumhuriyetler de barışı yaratsın! Böyle bir açıdan bakıldığında, Ankara, özel nitelik taşıyan bir bağlama çizgisi sayılabilir. İmparatorlukla Cumhuriyet arasına çekilmiş, ince, anlamlı, duyarlı, bir çizgi. Alın boşluğunu kaplayan kırışıklıklar gibi, zamanın ve yazgının gizemini saklayan özel bir harf, sözcük. Başlı başına bir öykü. Ayrıcalıklı bir im.

Ankara adı bile, deniz sevgisini çağrıştıran o isimsiz sıcak anılardan kopup gelmiyor mu? Yoğun somut deniz özleminin havada donuvermiş çığlığını duyuyor her hecesi. Elbet Hüseyingazi dağının eteklerine atılmış paslı bir çapa değil Ankara. Deniz sürgünü bir halkın suyu arayanların kurduğu bir kent, o! Dün böyleydi bugün daha çok böyle (Kökden, 1992: 91).

Yukarıda bir kentin tarihini ve bazı coğrafi özelliklerini yazarın hisleri ve sanatçı tutumunun senteziyle öğrenmekteyiz. Ayrıca kentin yazarda uyandırdığı hisleri de anlamaktayız.

Uğur Kökden'in yazar tavırlarından biri gözlemediği somut olaylardan hareket ederek kenti anlatmasıdır. Aşağıdaki bölümde Barselona'dan günlük bir görüntüyü bize sunmaktadır. Bunu yaparken de kentin tarihi ve siyasi olaylarının kendinde oluşturduğu hisleri, düşüncelerini ve kent insanını da okura sunmuştur:

Barselona çekimserliğin ve dağınıklığın kenti: tramvay, trolleybüs, otobüs, hepsi bir arada. İşte ana caddelerin birinde, ağzında sigara bir atlı.

Tramvayda ay çiçeği yiyen genç ise durmadan kabuğunu yere atıyor. Ötede birinciyle aynı vagonu paylaşan yaşlı, yorgun, yazgılarına otuz yılı aşkın süredir "evet" demiş kadınlar. Analar. Lorca'nın Kanlı Düğün'ünden fırlayıp tramvaya yerleşmişlerdir. Giysileri ve ayakkabıları siyah: Hıristiyanlığın ve yıllarca sürecek bir yasın vurduğu çift katlı boya. Onun da üstüne, giderek (Kökden, 1995a: 28).

Bunların yanında yazar, anlattığı konulara eleştirel bakış açısıyla da bakar ve bunu metne yansıtır. Bu tavrı sosyal, siyasi, kültürel alanlarda toplumda oluşan çalkantıları, o zaman içindeki güncel bir gezinti veya seyahatten yola çıkarak okurla buluşturmasıyla görmekteyiz. Aşağıdaki bölümde yazar, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı döneminde uyguladığı ırkçı politikadan kaynaklı olarak, Yahudilere işkence yaptıkları toplama kampını, bir grup insanla gezmektedir. Uygulanan faşist politikayı ve insanların bunun uğruna işkenceye tabi tutularak öldürülmesinden duyduğu öfkeyi yazar eleştirel bir tutumla okura sunmuştur:

Otobüsün son durağı artık belli: Auschwitz! Ya da Lehçe yazılışıyla Oswiecim! O uğursuz isim, adı konmayan o örgütlü, modern, çağdaş barbarlık!

Auschwitz! Kuşkusuz yok etme kamplarının en korkuncu. Yeryüzünün en büyük en büyük toplu mezarlığı. Auschwitz sözcüğü dört milyon ölüyle eşdeğer bir anlam taşıyor. O yalnız Polonya topraklarının değil, tüm Nazi imparatorluğunun geniş sınırları içinde var olmuş ölüm kamplarının da en büyüğü. En çok kurban yutanı. Faşizmin kapasitesi en yüksek ölüm üretim merkezi (Kökden, 1995: 58).

Aşağıdaki paragrafta ise yazar, kentte gezdiği sokağının adının konuluş nedenini anlatırken eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Çünkü bu sokağın adı Primo de Riva'dır. Bu isim İspanya diktatörlüğünün başını çeken baba ve oğla aittir. Yazar bu kişilikte ve insanlara kötü yönetim uygulayan bu iki insanın adının, bu şekilde korunmasına anlam veremez ve bunu eleştirel tutumuyla aktarır:

Primo de Rivera!

Bu sözcükler İspanya'nın yakın tarihinden ayrılmaz. Dününden olduğu kadar bugününden kopmayı bilmeyecek isimler, ne olursa olsun! İki kuşak iki İspanya: baba ve oğul Rivera'lar. Biri yakın dünün diktatörü: bütün hoşnutsuzlukları, bütün isyanları ezen bir yönetim. Öbürü, oğul Jose Antonio

ise; "phalange"ın, yani İspanyol Faşist Partisi'nin kurucusu. Bu yüzden Madrid yakınlarında, tepesine haç dikilmiş faşizm piramidini ölü yüz binleri arasında bilinen tek isim. Modern Firavun'un, yenilenlerin alın teri ve kanıyla yarattığı İç Savaş'ın "İsimsiz Asker" anıtını damgalamış biricik imza (Kökden, 1995a: 30).

Uğur Kökden kenti kendi düşünceleri içerisinde her yönden öğretirken sanatkârane üslubundan vazgeçmemiştir. Bu tavrı denemedeki didaktik yanının örtülü kalmasını sağlamış ve okuyucuyu öğretilerle sıkma ihtimalini yok etmiştir. Aşağıdaki paragrafta sanatkârane üslubu açıkça görmekteyiz:

Bununla beraber, bugün, Kilise içinde artık bir çatlama var. Çelişmeler anlaşmazlıklar ve çatışmalar görülüyor. Bir kanat, olağanüstü durum oldu- bittisine karşı. Hem açıkça. Oviedo maden işçilerini savunarak. Papaz sendikaları kurarak. Polise karşı, manastırlarda aydınlara sığınma hakkı tanıyarak.

Buraya kadar yazar okuyucuya olağanüstü durum İspanya hakkında bilgi verir. Paragrafın devamı şu şekildedir:

"İspanya'nın üstüne çöken gece, fırtınalı, hırçın ve siyah! Beyaz tenli bir Endülüs güzelinin ensesine toplanmış saç topuzu gibi, simsiyah!" (Kökden, 1995-19).

Örnek metin, yukarıda yazar tutumu hakkında verdiğimiz bilgiyi doğrular niteliktedir. Yani yazar, kentin siyasi durumunu anlatırken bile sanatlı üslubu bırakmaz. Bu da okurun metni sıkılmadan okuyup kenti tanımasını sağlar diyebiliriz.

Yazar ana temadan ayrılmadan kenti tanıtırken, kentin sanatsal yönünden de bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Aşağıdaki bölümde yazar bir ressamın yapıtını okuyucuya tanıtır. Fakat bunu yaparken öncelikle bu yapıtın oluşmasının altında yatan siyasi neden hakkında okuyucuya bilgi veriyor. Garrote vil adındaki demirden yapılma bir idam makinesinin ne kadar çağdışı olduğunu ve buna duyduğu öfkeyi ifade eden yazar, bu konunun sanat çevresinde nasıl bir etki yarattığını okuyucuya sunar:

Boşuna değil İspanyol düşünürlerinin yazarlarının, ressamlarının film yapımcılarının durmaksızın " can alma makinası"nı işlemesi. Sanki merkezci bir güç, kalemi, fırçayı ve kamerayı karşı konulmaz biçimde "idam" odağına doğru çekiyor. Tek bir noktada o odak üstünde yoğunlaşıyor. İspanya gerçeğini yansıtan genel görünüm böyle. İberik halkının üstüne "el muerte" nin gölgesi düşmüş. Uğursuz gölgesi.

Sanıyor musunuz, Goya'nın El Garrote gravürü unutulur? Egemen olan toplumsal düzen ne olursa olsun silinir, yok edilebilir? (Kökden, 1985: 40).

Yukarıda görüldüğü gibi konu değişse de yazarın ana temayla mutlaka bağlantısı, kopmamıştır. Yazar kentin sanatsal öğelerini dile getirirken 1963-1984 Avrupası'nda yaşananları anlatmıştır.

Okura yazarla geziyor gibi hissettiren metinler, şehirler ve ülkeler hakkında geniş bilgi edinmemize neden oluyor. Aşağıdaki bölümde yazar Berlin'in öte yakasında olan Plötzensee'ye, yani Yahudilerin yakılarak öldürüldüğü toplama kampını ve o yerin görünümünü bir rehber gibi okura sunuyor:

Tek katlı yapıdan içeri girmeyi denedim. Hiçbir umuda, sığınağa ya da hayale yer vermeyen bir hacim şu dört duvar. Kahverengi gömleklilere özgü bir çalışma köşesi: parmaklıklılı

pencerelerde, kararmış çatıda, bir bölümü beyaz fayans kaplı solmuş iç duvarlarda, açıklığı enine geçen soğuk çelik putrelde, yorgun ve kirli çengellerde, tüm çevrede, serin ve ürpertici faşizm barışı: pax swasticana!

Uzakta çalınircasına alçalıp yükselen bir müzik, kaz adımlarının koca kıtayı, Stalingrat'dan Batı Pireneler'e kadar bütün Avrupa'yı boğan gürültüsü gibi, akşamı dolduruyor. Bir çeşit hayaletsefoni! Belki, görünmeyen bir kader orkestrası, "Tanrıların Günbatımı"nı çalmakta. Kim bilir? (Kökden, 1995a:50).

Uğur Kökden metinlerde genel olarak, bizzat kendinin gidip gördüğü kentleri anlatmıştır. Bundan kaynaklı olarak da şehirleri anlatırken kapsamlı betimlemeler yapmıştır. Bu da okuyucunun anlatılan mekanın içindeymiş gibi hissetmesine neden olmuştur. Aşağıdaki bölümde Barselona 'da bir tramvayın içinden görüntüler sunmuştur:

Yerde çıkınlar, torbalar, sepetler. İspanyol tramvayları alçak pencereci. Oturan birisi, küçük bir sarsıntı sonucu dışarı düşebilir.

Ama, sevimli genel görüntünün ayrılmaz bir parçası bu halk araçları. Gürültüyle, canlılık ve insan teriyle dopdolu (Kökden, 1995: 29).

Yazarın her alanda bilgi sahibi olması okuru şaşırtmasına rağmen büyüklük taslamayan akıcı bir dil kullanması, okuru metne bağlıyor. Öyle ki Uğur Kökden anlattığı kentin dansı da dahil olmak üzere ince ayrıntıları da metne dahil etmiştir:

Kalabalığın merdivenleri önünde toplandığı Sagrada Familia Kilisesi, gotiğin zaman meydan okuyan boyutlarını ve yüceliğini ortaya serercesine sessiz, kurumlu, ilgisiz. Merdivenlerden hemen sonra başlayan küçük alanlarda, çeşitli yaşlardan kız ve erkekler, el ele ve elleri yukarıda, "sardana" dansı yapıyorlar. Gençlerin ayaklarında bilekten bağlı, yumuşak, topuksuz ve burnu küt bir tür bale ayakkabısı; ya da özel sandallar. Bu dans, halkın doğrudan kendini dile getirişi. Plastik ve çekici görüntü. Oysa gerçeğe inilirse, sardana, aristokrasinin halka kadar uzanmış eski bir eğlencesi. Fakat, dans edenlerin oluşturduğu gibi, herkese açık ve giderek demokratik bir kimlik kazanıyor (Kökden, 1995a: 32).

Kitaplardaki alıntılar neticesindeki çıkarımlardan yola çıkarak, yazarın gezdiği kentleri okuyucusuna en ince ayrıntısına varana dek, gerek okuru bilinçlendirmek gerekse kendi düşüncelerini paylaşması adına öğretici bir tavır takındığı görülmüştür.

Deneme, kökeni 16. yüzyıla dayanan bir edebiyat türüdür. Roman, şiir, öykü, tiyatro gibi kurmaca nitelikli birincil edebi türlerle üslubun önem kazandığı gezi, anı, eleştiri, mektup, ve günlüğün oluşturduğu ikincil türler arasında bir ara bölge oluşturması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada günümüz denem yazarlarından Uğur Kökden tanıtılmış ve *Anı Kentler*, *Tiksinti Çağı*, *Seslerin Resmi* adlı üç kitabından yola çıkarak; deneme türü, bu türün diğer edebi türlerle ilişkisi ve bu kitaplarda karşımıza çıkan öğrenilen kent olgusu üzerinde durulmuştur. Kökden'in denemelerinde, kent olgusunu yoğun olarak kullandığı, okurunu kentten yola çıkarak tarihi, siyasi, sanatsal vb. konularda bilinçlendirdiği görülmüştür. Bu bilinçlendirme sırasında kullandığı entelektüel dilin yanında, okurla söyleşir gibi yazması metni anlaşılır kılmıştır. Okurunu dünya gündemi ve birçok kent hakkında bilgilendiren ve kenti her yönüyle okura sunan Kökden, buna rağmen sanatsal üslubu elden bırakmaz. Ayrıca anlattıklarında kendi kişisel tavrını ortaya koyması nedeniyle, dünya görüşünü kitaplarında ortaya koyması bakımından ve diğer deneme yazarlarının aksine karşısında biri varmış gibi konuşan bir tutum sergilemesi, onun diğer deneme yazarlarından farklı bir tarafa durmasını sağlar.

KAYNAKÇA

- Geçgel, H. (2003), "*Deneme*", *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hachette, G. (C.3), *Deneme Maddesi*. s.864.
- Karaalioğlu, S. K. (1983), *Edebiyat Sanatı*. İstanbul.
- Kökden, U. (1992), *Anı Kentler*. İstanbul: YKY.
- Kökden, U. (1995b), *Seslerin Resmi*. İstanbul: YKY.
- Kökden, U. (1995a), *Tiksinti Çağı*. İstanbul: YKY.
- maddesi, d. (C. 7), *Ana Britanica*. s.1157.
- Mengi, N. C. (2001), *Yeni Bir Türk Edebiyatı Olarak Deneme*. Mersin.
- Özkırımlı, A. (1990), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Solok, C. K. (1980), *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*. İstanbul: İnkılap kitabevi.
- Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. (2002), İstanbul : YKY.